

SZÉCHENYI 2020

NEMZETGAZDASÁGI
MINISZTERIUM

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00011

A helyi identitás és kohézió erősítése Sárbogárdon

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Strukturális
és Beruházási Alapok

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Sárbogárd története röviden

Sárbogárd és környéke földrajzi helyzete

Sárbogárd több történelmi múltú településből alakult ki. Ezek a települések voltak: Bogárd (Ampódföldje), Tinód, Szered, Szentmárton, Töbörzsök, Körtvélyes, Szentmiklós, Mindszent, Lók, Rétszilas, Hatvan és Egres. A város az Őssárvíz megsüllyedt hordalékkúpjának az ártérre néző peremén települt 110-115 méter tengerszint feletti magasságban.

A település neve és változatai

Bogárd neve egy Bugár nevű birtokostól, Ampódföldje egy Ampód nevű birtokostól ered. 1323-ban a legtöbb földje Bugár földbirtokosnak volt, de jelentős mennyiségű földdel rendelkezett Ampód földbirtokos is.

A település fejlődésének főbb tendenciái

Sárbogárd a középkorban a közutak egyik csomópontjában feküdt. Itt keresztezték egymást fontos kereskedelmi utak. A Sárvízen itt volt átkelési lehetőség. A vízi és szárazföldi közlekedés mellé 1882-ben csatlakozott a vasút, amely modern áruszállítást tett lehetővé, és Sárbogárdot és környékét bekapcsolta a nemzetközi kereskedelembe is. Az 1770-as években már lóváltós postaállomás is működött Bogárdon.

A helység fejlődésében nagy szerepet játszott a nagy és középbirtok gazdálkodása is. A kiváló természeti adottságokat a gazdák kihasználták, és jó eredményeket tudtak elérni. A kiemelkedő gazdasági termeléshez szükséges kiváló talaj, az átlagosnál jobb csapadékelosztás, a napsütés magasabb aránya mind-mind jó irányban befolyásolták a termelési eredményeket. A nagybirtokosok majorszerűen építették ki birtokaikat az országút mentén. A birtokosok a termelő egységeket kereskedelmi út mentén létesítették, de ide építették a nemesi kúriákat is. A majorokat az országút mentén a zsellérség házai kötötték össze. Így jött létre egy összefüggő települési rendszer Bogárdon, amely a jelenlegi városnak teremtette meg az alapját.

A harmadik tényező az volt, hogy 1855-ben Sárbogárd mezővárosi státust kapott. Így évente több országos állat- és kirakodó vásárt, továbbá heti piaci napokat rendeztek. Sárbogárdon nagyszámú kereskedőréteg telepedett le, akik főleg a tinódi részen éltek.

A negyedik tényező a fejlődésében az volt, hogy a várost regionális közigazgatási központtá jelölték ki, azaz 1854-ben Sárbogárd járási székhely lett. Az ide telepített járási hivatalok a következők voltak: szolgabíróság, a járásbíróság, az adóhivatal, a pénzügyőrség, a csendőrszakasz-parancsnokság. Kiterjedtebbé vált a kézműipar, a kiskereskedelem, a szolgáltatás. Az oktatási viszonyokat is igyekeztek javítani. A középfokú oktatási intézmények közül a gimnázium alig 10 éves működése (1920-1930) után megszűnt, de a polgári iskola megmaradt. Így bizonyos oktatási centrum jellege kialakult a településnek. Sárbogárd – egyházkerületi értelemben is – a környék településeinek középpontja volt. Itt volt a református, az evangélikus, az izraelita egyház és intézményei.

A 20. század második harmadától tovább erősödtek a nagyközségekben az urbanizációs viszonyok, egyes részein határozottan városias viszonyok uralkodtak. Persze a történelmi fejlődés mély nyomokat hagyott a település egészén, és még az 1960-as években is az átutazó egy falumag nélküli, hosszan elnyúló, hiányos infrastruktúrával rendelkező, - a gazdagság és a szegénység ellentételeivel küszködő-település képét látta maga előtt. Sárbogárd és Sárszentmiklós egyesítésével és Pusztægres idecsapolásával ugyan emelkedett a lakosság létszáma, de az infrastruktúra mutatószámai gyengültek. Az Elnöki Tanács 37/1985. Számú határozatával 1986. január 1-jétől.

Régészeti emlékek Sárbogárdon és környékén

(Sár)bogárd tipikus honfoglalás kori magyar helynév, Bogárd tehát nem lehet a X. századnál régebbi település. Már pedig tudjuk, hogy ezen a tájon mintegy 8000 éve élnek emberek. Azóta pedig számos néven nevezett, vagy névtelen település keletkezett itt. E falvak léteztek, néha eltűntek. Így adódik a mai kutatási határ: Sárbogárd és mai kapcsolt részei.

Sárbogárdról még nem kerültek elő őskori leletek.

Ahogy haladunk az időben, úgy gyarapodnak a lelőhelyek és leletek.

A Sárvíz két oldalán, a Velencei-tó partján, valamint az ÉNy-DK irányú vizek mellett található a neolit telepek. Ez a korszak az első, amelyből Sárbogárd is szolgáltatott régészeti leleteket. Neolitikus településnyomokat a Sárvíz nyugati partján Örpuszta déli határában, felszínről; a keleti oldalon a Sárbogárd- Nagyhörcsök úttól északra a komlói erdőben, ásatásból. A komlói erdőben nagyméretű lakóházat, szemétködröket és egy sírt tártak fel.

A neolit telepek az élő vizek mellett alakultak ki, vastag település réteget alkotnak. A kor embere nagyméretű családi házban lakott. Ez időben, a letelepedéssel együtt jelentek meg az állandó temetők. Halottaikat zsugorítva helyezték el a földbe, melléjük edényben ételt, italt adtak a túlvilági útra. A másvilágon folytatandó élethez szerszámokat is tettek az elhunyt mellé: kőfejszék, kaparókat, késeket, stb. Velük együtt temették el viseletük tárgyait: csigákból készült ékszereket, karpereceket, csüngőket.

A rézkorban a gazdálkodás a szárazabb klíma következtében átalakult. A korábbi földműveléshez kapcsolódó állattartást fokozatosan a jobb megélhetést biztosító rideg nagyállattartás (szarvasmarha, juh) váltotta fel.

Ez idő tájt alakult ki a társadalom nagyobb mértékű tagozódása. Kezdetben a női és a férfimunka különült el véglegesen. Később a pásztorközösségek összeütközése a letelepült népekkel, a nyáj védelme kitermelte az „erősek – bátrak harcos rétegét”. Ezek az emberek már nemcsak a zsákmányból, hanem a közösségek javaiból is többet kaptak. Kiemelkedett a nagyobb állatállománnyal, legelőterülettel rendelkező arisztokrata nemzetség, amely gazdagsága folytán már korszerű rézfegyverekhez, aranyékszerekhez is hozzájuthatott.

A bronzkor első felétől sűrű településhálózat jött létre. A helyhezkööttség nőtt, amely a gazdaság belterjesebbé válásával magyarázható. Sárbogárdon a Cifrabolondvár ekkor épült ki. A természetes dombot mély árokkal választották le környezetétől, ez lett a háromszög alakú fellegvár. Előtte nagyobb területen található a belső vár, s azelőtt egy laposabb részen a szintén árokkal is erősített külső vár. A korszak végére tehető a nyugatról területünkre érkező új népesség megjelenése, amelyet temetkezési szokásuk után halomsíros népességnek nevezünk. A Sárbogárdon feltárt sírok anyagában talált hosszú tűk, edények ennek az új halomsíros népességnek a hagyatékai.

Sárbogárd vidékén az első koravaskori népek i. e. 8. században nyugat felől jelentek meg. Az egyetlen vidékünkéről származó koravaskori lelet Sárszentmiklósról való.

A korai vaskorban a vas még aránylag ritka. Elsősorban ékszerek, fegyverek készültek vasból. A vas nagyarányú elterjedése, a bronzeszközök kiszorítása az ékszeriparba csak a késővaskorban következett be. Ekkor jelentek meg a ma használatos eszközfajták, amelyek az élet minden területét felölelték: kések, kardok, zabla, olló, eke, sarló stb.

A késő vaskor nálunk az i. e. 4. században megjelenő új nyugati hódítókkal, a keltákkal kezdődött. A kelták eleinte vékony kereskedő-iparos uralkodó rétegenként vették birtokukba a Kárpát-medence stratégiai és gazdaságilag fontosabb pontjait. A legkorábbi kelta lelőhely Sárbogárdon, a Szecsődi homokos temetője, egyik szép edénye az i. e. 4. századra keltezhető, honfoglaló kelta darab. A Sárvíz nyugati oldalán egyelőre két lelőhelyen ismerünk kelta településeket. Örspusztán kelta ezüstpénzt találtak. Nagyhörcsök-Törökdőmbön a telep és temető ismert gazdag leletekkel: 127 db görög mintára vert kelta ezüstpénz, bronzékszerek, vaseszközök, edények.

Az i. sz. első század folyamán romanizálódó bennszülött arisztokrácia kialakulása és megbízhatósága tette lehetővé, hogy a kelta törzsi szervezetre épülő közigazgatási körzetek, civitasok katonai felügyeletét a helyi önkormányzat váltsa fel. Sárbogárd és környéke Gorsium municípiumhoz tartozott.

Sárszentmiklós határában már a múlt század közepe óta kerülnek elő jelentős római kori leletek. (bronz hasta – 29 cm hosszú lándzsa). A temetőhöz tartozó településen került elő az István király Múzeum egyik legértékesebb római kori leletegyüttese, egy háziszentély.

Néhány évtizeddel ezelőtt Alsótöbörzsök határában még látszottak a kisméretű római halomsírok domborulatai. A töbörzsöki római temető területén a véletlen folytán és ásatásokkal is kerültek elő leletek: urnasírok, faragott sírkövek, bronzedények, ládika, kerámia. Különösen érdekesek a kocsiábrázolásos sírkövek. Az egyik sírkövön egy családot faragtak ki: az elhunytat, feleségét, lányát. A sírkövet a vejük állíttatta.

A Sárvíz nyugati partján, a nagyhörcsöki Törökdőmbön a római korban is jelentős élet zajlott. Vaslándzsa, bronzedények, bronztű, fibula, agyagedény-töredékek kerültek a

székesfehérvári múzeumba. Ismert lelőhely Nagyhörscök-Szilfamajor egy istennő bronzszobrával.

A népvándorlás kora hazánkban a hunok megjelenésével kezdődött. Környékünkön legközelebb Dunaújvárosban találtak hun tárgyakat.

A honfoglaló ázsiai avarok temetője került elő Nagyhörscökön. A mintegy 100-150 sírból már 27-et feltártak (köztük volt 3 felszerszámozott lósír). Bennük kengyelek, amelyek az avarok találmányai voltak. A temetőben korai avar fegyvereket is találtak. A népesség a 626. Évi belső háborúk miatt elköltözött innen.

A 670 utáni új honfoglalók temetkezését a Szecsődi homokosból ismerjük.

A 8-9. században a férfiak már öntött vereteket viseltek övükön. Ilyet Őrspusztagyagosban találtak.

A Bizánctól elszenvedett vereség után jelentek meg a nagyobb állandó falvak. Sárbogárd környékéről eddig csak a nagyhörscöki Törökdombról ismerünk avar kori települést. (8-9. század)

A honfoglaló magyarság második hullámban 900 nyarán hódította meg Pannóniát. A 10. század folyamán Fehérváron létrejött az egyik fejedelmi székhely, Géza fejedelem korában.

Tipikus honfoglalás kori nemzetségi temetőt tártak fel a Tiringer tanyánál. A temető leletekben gazdag volt: női mellkorongok, gyöngyök, lunula, karperecek, kések, S-végű hajkarikák.

A Bogárd és Tinód falunév 10. századi eredetű. Kevés adattal szolgálnak a középkori krónikák. Szabolcs vezér szállása Fejér megyében volt, akinek valószínű, hogy a fia volt Bogat.

A mai Tinód határából a múlt században Nemzeti Múzeumban került egy ezüstberakásos zabra és két szablya.

István király megkoronázása után megkezdődött a magyar állam szervezetének kiépítése. Kialakult az államigazgatás, a megyerendszer. Kiépült az egyházszervezet, létrejöttek a püspökségek. István törvényei alapján megkezdődött a templomok építése.

A feudális rend teljes körű kialakulása a XI. század végére véglegesítette a falvak helyét is. Régészeti leletekből ismert középkori falvak voltak: Nagyhörcsök-Törökdomb(11-16. század), Hatvanpusztától délre (13-16. század), Örspusztá felett(14-16. század) Örspusztá és Sáregres határán (10-16. század). A Sárvíz keleti oldalán faluhely volt a Tiringertanya és a Cífrabolondvár között (14-16. század), a Pusztatemplom-dűlőben (10-16. század), a Virágrészen (10-16. század), a Sárszentmiklós-Örspusztá úttól délre, a Sárvíz és a vasút között két nagyobb faluhely (15-16. század).

E falvak közül templomos hely volt Törökdomb (ahol régészeti feltárással egy 15. Századi gótikus templom részeit ismerték meg), Pusztatemplom-dűlő (ahol a templomrom 1864-ben még látható volt), és Szentmiklós, melynek kőtemplomát és papját írásos források említik.

Jelentős török kori kincseket találtak a Pusztatemplom-dűlőben is.

Bogárd-Tinód a magyar középkor évszázadaiban 1323-1543

Sárbogárd a korai középkor évszázadaiban a besenyők szállásterületeihez tartozott. Az első bogárdi birtokosok, Bugár és Ampód is besenyők voltak. Bugártól származtak a Bogárdi család tagjai, és a Tinódyak is. A Tinódy család Bogárdon is szerzett magának birtokot.

Bogárd-Tinód a török hódoltság idején 1543-1688

A török magyarországi megjelenése első pillanatától kezdve Bogárd, Tinód és környéke falvainak nagy károkat okozott.

Végleges török megszállás alá a vidék 1543 után került, amikor elesett Fehérvár. A lakosság a hódoltság idején kettős elnyomás alatt élt. Mind a török, mind a magyar

végvári katonaság számára adózott. A falvakból ekkor kiköltöztek, illetve elmenekültek a családok.

A 16-17. század fordulóján lezajlott hosszú évekig tartó háborúskodások Fejér megyének ezt a vidékét teljesen elpusztították.

Míg az ősi magyar családok kénytelenek voltak lakóhelyüktől távol élni, addig házaikat, földjeiket, idegen, a török hatalommal szövetséges délszláv népek foglalták el.

A rácok benépesítették Bogárdot, Tinódot, Szentmiklóst, Rétszilast, Mindszentet. E települések közül Bogárdot a rácok - a török oltalma alatt virágzó várossá fejlesztették.

Ez a város több mint fél évszázadig létezett, és csak a török hatalom magyarországi hanyatlásával pusztult el.

A város védelmére a török hatalom párkányt létesített Bogárdon 1608-ban. A párkányba 44 katonát helyeztek el. E védett helyen a lakosság állandóan nőtt, mert a veszély elől sokan ide menekültek. Ekkor Szirt-Bogárdot Szulejmán aga, Ali kija és Ali mohamedreis kormányozta. Fejér megye alsó vidékén a település szerkezete teljesen átalakult a 17. században: nőtt a néptelen puszták száma, és nagyobb határral rendelkező falvak alakultak ki. A sűrűn lakott falvak szinte eltűntek.

A rácok kiépítették egyházi intézményeiket is. Bogárdon kettő, Tinódon egy, Szentmiklóson is egy ráctemplom működött. Radossa Radajcsics szerint a rácok Bogárdot Bácsnak nevezték. (1747) A Bogárdi ráctemplom mellett temető is volt.

A törökidők utolsó évtizedeiben a birtokot teljes egészében a török földesúr használta. A törökellenes felszabadító háború idején a rácok ezekből a falvakból elmenekültek, és Bogárd ismét teljesen pusztává lett.

Bogárd-Tinód a török uralom után 1850-ig

A török kiűzése utáni években, 1695-ig Bogárdot és Tinódot Bogács Ferenc kezelte.

(A 17. század közepéig a hódoltsági területeken lévő birtokokat az uralkodó sorra adományozta el a katonai és hivatali nemességnek. Ezért birtok-visszaszerzési eljárást indított a Szentkirályon lakó Tinódy András, majd örökösei, mely több mint fél évszázadig elhúzódott.

A Tinódy család örökösei, a Tinódyánusok a per lezárása után visszatelepültek a pusztákba.

A birtokrendezés Tinódon 1727-1745ig tartott.

A 18. század 70-es éveiben még osztatlan volt a bogárdi határ, mely sok visszaélésre adott okot. 1818-ban volt a birtokrendezés.)

A török hatalom hanyatlását követően a két település pusztává lett, ezért újra kellett telepíteni őket. 1755-ben a Bogárdon a lakosság száma kb. 450 fő volt, Tinódon kb. 400 fő. Ugyanakkor Bogárdon 40, Tinódon 62 nemesi udvarház volt. Mindkét pusztá fejlődésének jellegét a nemesi közbirtokosság adta.

A mezőgazdasági kultúrák meghonosítása a pusztákban a munkaerő számának növelését vonta maga után. Egyre többen telepedtek le. A nemesi közbirtokosok letelepedésével párhuzamosan a zsellérek is meghonosodtak. A zsellérek legtöbbször béres, csordás, csikós, juhász, kanász, csősz volt Bogárdon és Tinódon, de halász, csikász, nádverő, nádazó, kosárfonó is akadt közöttük.

A 18. század végén zselléreként 142, Tinódon 66 fő volt. Feltűnően magas volt ekkor a zsidó lakosság. (1781-ben 90 fő)

1830-ban a két településen összesen 2028-an éltek.

A református egyház alapítása 1736-ban történt.

Az oktatást a református egyház lelkésze kezdte Bogárdon. 1779-től a lelkészi és tanítói hivatást kettéválasztották. Az első tanító Domján Mihály volt.

A közbirtokosok nem igazán szívelték a náluk okosabb embereket, ezért a tanítók sorsa elég sanyarú volt.

A település története a 20. században

1914. július 4-én részlege, majd július 28-án általános mozgósítás rendeltek el Sárbogárdon is, mely az első világháború kitörését jelentette.

A bevonulást követően az otthoniaknak megfeszített munkára és összefogásra volt. A háború gazdasági hanyatlást okozott. szüskége ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkákat befejezzék.

A Tanácsköztársaság leverése után a megtorlás időszaka volt, a proletárdiktatúra helyi vezetőit bebörtönözték, a munkáshatalommal rokonszenvezők a nyers erőszak láttán visszavonultak.

1919. szeptemberében bontakozott ki a polgárőrség megszervezése.

Újjászerveződött a közigazgatás is.

1922. október 18-án megalakult a nyomorenyhítő bizottság (ismeretterjesztés, analfabéták oktatása, háziipari tanfolyamok, stb.).

Sárbogárd agrárszervezete a konszolidáció időszakában lényegesen nem változott, az 1922-től megvalósuló földreform eredményes gazdálkodásra képtelen törpebirtokokat hozott létre, s a kisbirtokosokat sem erősítette oly mértékben, hogy gazdaságaikat stabilizálják. Valójában a földreform, „elsikkasztott” agrárreform volt, konzerválta a nagybirtokstruktúrát.

Sárbogárd oktatásügyének történetében korszakos változás következett be 1920-ban, amikor létrehozták a középfokú intézményt. A gimnáziumban az oktatás 1920. szeptemberben kezdődött meg. 1924-ben reálgimnáziummá minősítették a gimnáziumot.

A válsággal kezdődő 30-as évek és a háborúval folytatódó 40-es évek közötti egy évtized nem eredményezett jelentős változást a község társadalmi életében, viszont elmélyítette a szociális tartalomban kifejeződő társadalmi ellentéteket, s a század negyedik évtizedének első fele minden korábbinál jelentősebb terhet rótt a lakosságra. (A II. világháborúba való belépéssel megkezdődött a paraszti gazdaságok kiszipolyozása, a zsidók haláltáborba küldése.)

Az 1938-ban kezdődő laktanyaépítés 1939. januárjában befejeződött.

A szocialista átalakulás évtizedei Sárbogárdon 1945-1985:

1944. december 6-án szabadult fel Sárbogárd, s megkezdődött a háború okozta pusztulás felszámolása.

1945 tavasza a társadalmi méretű újjáéledés, a népi demokratikus átalakulás kezdetét jelentette.

A föld nélküli agrárproletárok 1945 tavaszán kisbirtokosok lettek. A végletekig kiélezett politikai ellentétek ellenére nem torpant meg az újjáépítés folyamata, a mezőgazdasági termelés fellendítése érdekében a földhöz jutottak mezőgazdasági hitelben részesültek, az újgazdák megalakították a földműves-szövetkezetet, új tartalmat kapott a népoktatás, újjászervezték a kulturális közművelődési egyesületeket és az iparosok érdekvédelmi szervezetét, a Sárbogárdi Ipartestületet is.

Változás következett be az oktatási intézmények rendszerében is. 1951-ben a Közoktatási Minisztérium döntése értelmében középfokú oktatási intézmény, tanítóképző létesült a községben azzal a feladattal, hogy a vidéki általános iskolákat jól felkészült, ideológiailag képzett tanítókkal lássa el. 1954-től fokozatosan gimnáziummá alakult a tanítóképző.

1953 nyarán a termelőszövetkezetek megerősödése következett be. Mind a Sallai, mind a Vöröshajnal MGTSZ állami támogatásban, beruházási és termelési hitelekben részesült.

A földművelésből élők életkörülményeiben bekövetkező változások megmutatkoztak a kereskedelmi forgalom fellendülésében is.

Az 1953 nyarától '55 végéig tartó viszonylagos fellendülés időszaka megtört, politikai síkon újra a dogmatizmus hatotta át a mindennapokat. A feszült helyzet 1956. október 23-án nemzeti tragédiába torkollt.

Megbénult a községi tanács munkája, október 26-án megszűnt a gimnáziumban az oktatás. November közepétől napról napra erőteljesebben bontakozott ki a rend a községben. 15-én már megkezdődött az oktatás is a gimnáziumban.

1957 tavasza a mezőgazdaság szocialista átszervezésében is döntő változásokat hozott. A régi tsz helyén új tsz alakult.

1957. április 1.-én jött létre az építőipari ktsz.

1960-as évek elejétől jelentős változások bontakoztak ki Sárbogárdon. A település a Mezőföld egyik szellemi, oktatási, közművelődési, gazdasági és igazgatási központjává vált. A szövetkezeti tulajdonforma mellett kiépült és megerősödött az állami szektor. Új munkahelyek létesültek, az ipari és mezőgazdasági beruházásokkal párhuzamosan fejlődött a lakosság ellátása, s a kommunális beruházásokat illetően is kimozdult a település a holtpontról.

1969. július 1-jén Sárbogárd és Sárszentmiklós egyesült, és a községi tanács 1970. január 1-ével nagyközségi tanácscsá alakult át. 1978. december 28-án megalakult Sárbogárd és Pusztægres közös tanácsa. Ekkor 13107 lakos élt a nagyközségben.

Döntő változás az ipartelepítés terén 1970-ben következett be. A megszűnt gépállomás helyén a székesfehérvári Videoton modern gyáregységet hozott létre.

1970. október 15.-én rakták le a szakorvosi rendelőintézet alapját.

A Sárbogárdi Járási Hivatal megszűnését követően Sárbogárd 1984. január 1-én városi jogú nagyközség lett, majd 1986. január 1-jén várossá nyilvánították.

Képmelléklet

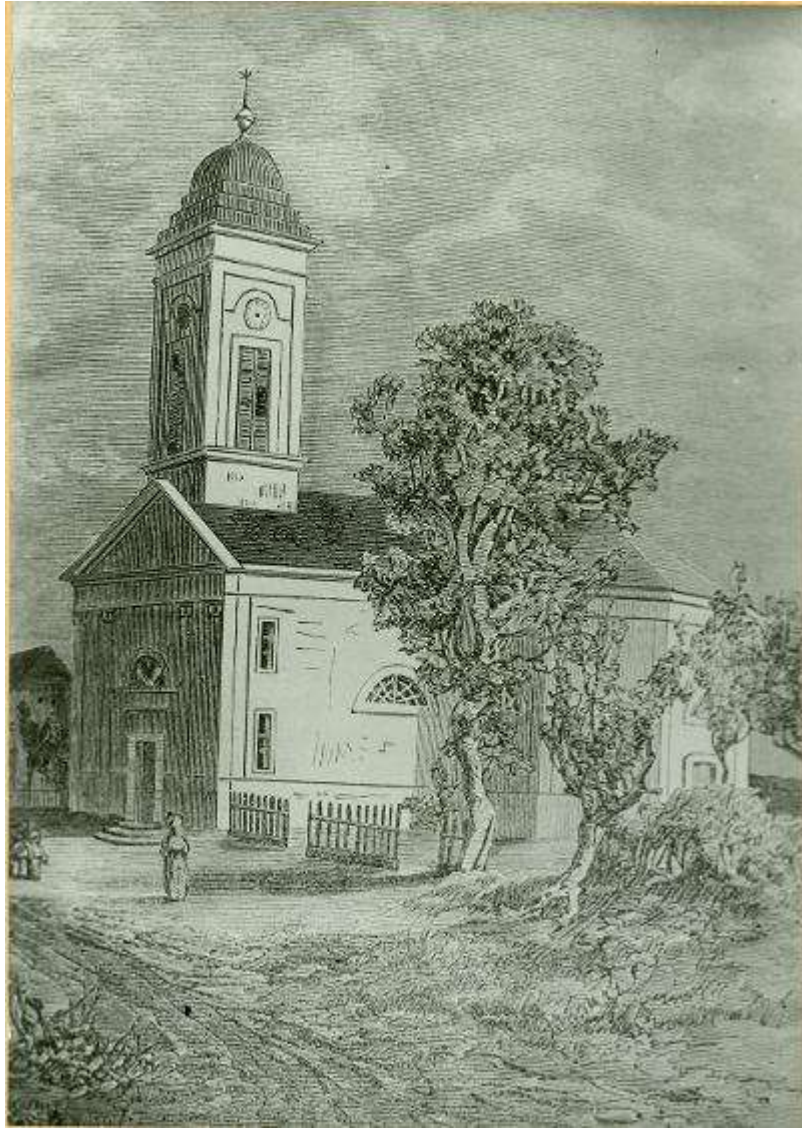
A város címere

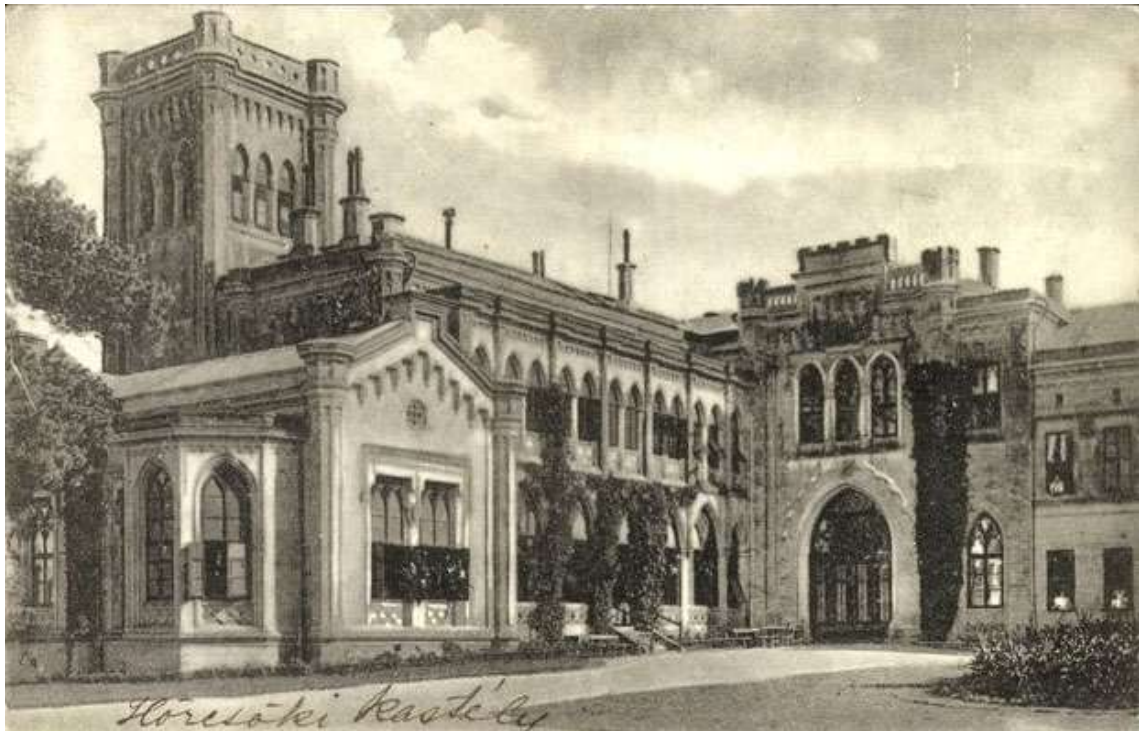
Részlet a Sárköz völgyéből

A Cifra-Bolondvár nyomai légifelvételen

A református templom 1871-ben

A nagyhörcsöki Zichy-kastély archív fotón

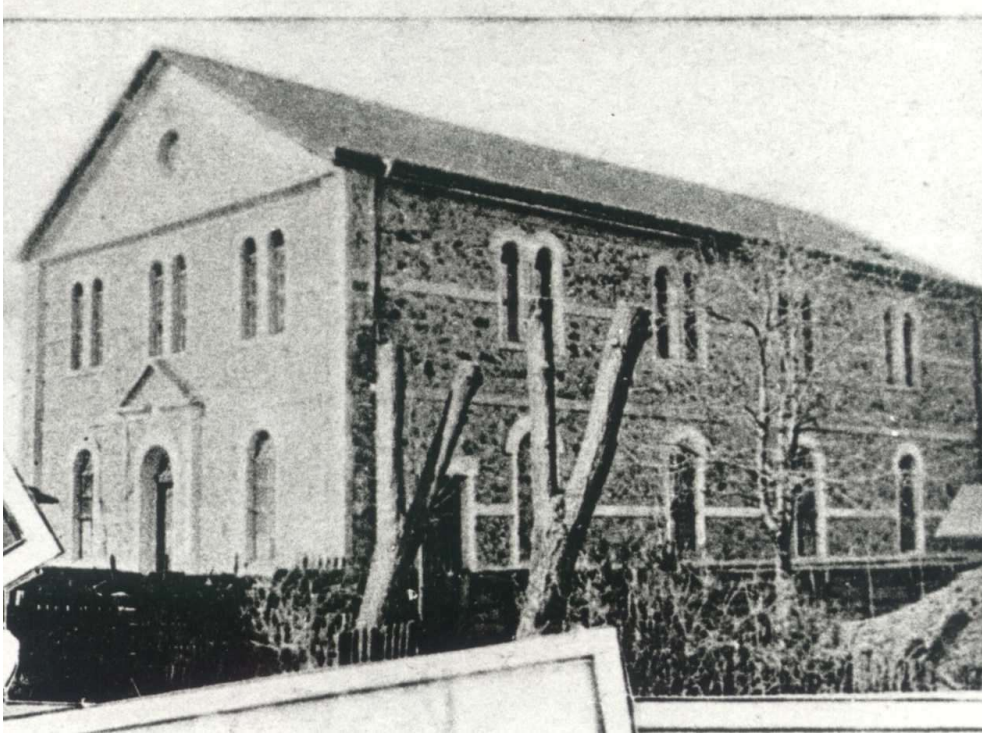
Sárobgárd nevezetes épületei archív fotókból készített képeslapon

A Korona Szálloda a XX. század elején

A település I. világháborús emlékműve

A zsinagóga egy XX. század eleji képeslap kivágatán

Az egykori zsinagóga 1983-ban

Sárszentmiklós római katolikus temploma 1940-ben

A vasútállomás épülete 1958-ban

ABC Áruház a főút mellett

ÁFÉSZ Áruház